

AGRONOMSKI GLASNIK

DRUŠTVA AGRONOMA NR HRVATSKE

GODINA V.

LIPANJ — JUNI 1955.

BROJ 6.

Ing. VOJISLAV SEMIZ, Sarajevo

Problemi iskorištavanja bosansko - hercegovačkih planinskih pašnjaka

Kako se riješenje ovog vrlo važnog pitanja nalazi u posljednoj, odnosno završnoj fazi t.j. donošenjem zakonskih propisa o upotrebi planinskih pašnjaka, potrebno je osvrnuti se na izvjesne momente, koji tjesno tangiraju uređenje odnosa na planinskim pašnjacima kao i određivanje mjera za unapređenje istih. Način rješavanja ispaše na planinskim pašnjacima datira još od prije više stoljeća — počevši od Zakona cara Dušana, Otomanske i Austrijske uprave pa nadalje, ali sve je rješavano od slučaja do slučaja, raznim administrativnim odredbama. Otomanska uprava rješavala je ovaj problem sasvim na svoj način za razliku od Austrijske uprave, kojoj su pašnjaci služili za podizanje i unapređenje poljske privrede. Austrijske vlasti nisu dozvoljavale da stočari na svom putovanju od sela do planine se zadržavaju po ispašama sela kroz koja prolaze. Ovo je davalo povoda čestim međusobnim svađama između stočara i stanovnika sela kroz koja prolaze, a također i naše narodne vlasti imaju danas mnogo posla u rješavanju ovih sporova, a naročito upotrebi pojlišta, konačišta i šteta koje stočari nanesu prilikom paše.

Po turskom ramazanskom zakonu pašnjaci su se dijelili, u mere, otlake i jajlake (u Hercegovini u krslake).

Mere su bili pašnjaci koji su se nalazili obično u nizinama i nižim položajima oko sela. Na tim pašnjacima postojalo je najšire pravo upotrebe paše za sve stanovnike sela. Na takvim pašnjacima nisu druga sela niti pojedini stanovnici iz drugih sela imali pravo da napasaju svoju stoku. Ako su pašnjaci dodijeljeni od davnina nekolikim selima da ih zajednički upotrebljavaju, mogu sva ta sela na ovim pašnjacima bez obzira gdje se

oni nalazili, napasati svoja stada. Ni jedno selo ne može zabraniti ispašu drugim selima niti pojedinim stanovnicima sela. Zemljišta, koja su podijeljena za paše jednom ili više sela, ne može niko prodati. Takva zemljišta ne smiju se ni obrađivati, a niti preoravati, jer treba stalno da ostanu kao pašnjaci.

Otlaci (otlak) ova vrsta pašnjaka nalazila se u granicama jedne opštine. Na njima su stanovnici jedne opštine imali pravo da napasaju svoja stada, ali na njima je isto tako mogao da napasa svoja stada i stanovnik drugih sela s dozvolom državne vlasti i uz plaćanje izvjesnog doprinosa državi za upotrebu paše. Stanovnici opštine, u čijim granicama se je nalazio pašnjak, nisu mogli zabraniti upotrebu toga pašnjaka strancu, niti su mogli tražiti dio doprinosa za sebe.

Jajlak (ljetni pašnjaci) nije ograničen nekim opštinskim ili seoskim granicama. I kod njih postoji pravo upotrebe od najstarijih vremena za neka sela, koja mogu biti i iz velike daljine, samo s tom odredbom, da se od uživaoca može naplaćivati neki doprinos.

Pored stočara, koji nisu imali pravo da na planini grade kolibu u kojoj će stanovati za vrijeme sezonske paše, izlazili su uz njih na planinu i **SUMJESNICI** i **POBRAVIČARI**. Ako su sumjesnici i pobravičari iz iste opštine ili sela iz koga je i starješina kolibe, onda ni oni nisu plaćali pašarinu. Pod imenom **SUMJESNICI** razumjevali su se vlasnici stoke koji izlaze na planinu, ali nemaju svoje vlastite kolibe, nego stanuju u tuđoj kolibi, a plaćali su oštetu vlasniku kolibe. **POBRAVIČARI** su bili vlasnici stoke, koji sami ne izlaze na planinu, nego svoju stoku povjere starješini kolibe, da je on drži skupa sa svojom stokom na planini.

Izgon suvata na planinske pašnjake, koji se sastojao iz velikih stada volova, konja, jalovih krava i jalovih ovaca, postojao je, a i danas postoji na nekim planinama. Suvat (surek, sridu) nisu izgonili na pašu sami vlasnici, nego su predavali naročitim pastirima, a ovi su ih čuvali po pogodbi. Na planini ostaje suvat dok ne počnu ljetni poljski radovi, žetva i kosidba.

Planinski pašnjaci se nalaze ispod zone suvata, gdje se šuma razređuje u zasebne grupe, ostavljajući u međuprostorima planinske livade i proplanke. Suvati i planinski pašnjaci ne mogu se proširivati na štetu šuma. Po narodnom svaćanju, ili bolje po samom izražavanju stočara u Bosni i Hercegovini koji izgone stoku na planinu, za njih znače jedno te isto — suvati i planinski pašnjaci, planine i alpski pašnjaci. Na bosansko-hercegovačkim planinama pod nazivom suvat stočari ne misle na sam pašnjak, nego na stada, i to stada jalovih krava i stada volova. Planinski pašnjak (suvat) može da se održaje samo ondje, gdje on ne postoji na štetu šume. Postoje i planinske zadruge, kojima je zadaća, da popravljaju planinske ispaše u njihovoj produktivnoj snazi, da uzdržavaju i podižu nova pojilišta, puteve i konačišta, a po mogućnosti da zajednički prerađuju svoje produkte.

Po pitanju iskorištavanja planinskih pašnjaka postoje razna mišljenja i tvrđenja. Skoro svi stočari pozivaju se na prava iz davnina, da po-

sjeduju pravo iskorištavanja paše od najstarijih vremena. Također tvrde da pravo ispaše na Treskavici potječe od vladavine cara Dušana i na osnovu dušanovog zakonika.

Pored pozivanja na prava stečena od najstarijih vremena ima vrlo često pozivanja na prava posjedovanja i upotrebe planinskih pašnjaka na osnovu povlastica dobivenih još od turske vlasti. Pošto su po turskom svatanju sve osvojene zemlje bile vlasništvo sultana i činile tzv. mirje, to je sultan bio jedini gospodar, vlastan da raspolaže s tim zemljama, kako nađe za potrebno. Tako je sultan i za planinske pašnjake izdavao pojedinim porodicama fermane, po kojima su te porodice sticale pravo slobodnog i besplatnog iskorišćavanja paše na pojedinim planinama. Izuzet planine srednje Bosne i to: Vlašić, Vranicu, Zec, Bitovnja, Ščit, Matorac i Pogorelicu, na koje se stokom izlaze samo bosanski stočari, na ostale bosansko-hercegovačke planine izgone stoku većinom hercegovački (humnjački) stočari. Oni dolaze iz onih djelova Hercegovine, koji za vrijeme ljeta nemaju ni piće (hrane), ni vode za stoku. Tu spadaju u prvom redu srezovi južne i donje Hercegovine i to: Konjic, Mostar, Stolac, Ljubuški, Ljubinje i Trebinje. Manje su prinuđeni da iz pomenutih razloga izlaze na planinu stočari iz gornje Hercegovine i to iz srezova Nevesinje, Bileće, Gacko.

Glavna svrha izгона stoke na planinu jeste njezina ishrana za vrijeme ljeta. Poznato je da u predjelima iz kojih dolaze Hercegovci u toku ljeta nastupe dugotrajne suše od kojih presuše svi izvori, potoci, lokve i čatrnje. Po golom kamenaru, kuda se nalaze seoske ispaše, presahne i trava. Kako nema dovoljno ili ne pada kiša uopće, trava se ne može da obnavlja. Na taj način nađu se brojna stada sitne i krupne stoke bez hrane i bez napoja. Po iskustvu i dugoj praksi stočari i ne čekaju da nastupi to teško stanje po stoku i po njih. Oni se počnu pripremati još pod kraj mjeseca maja, a već prvih dana juna kreću na dug i zamoran put. Istina, ni sve planine, naročito one, koje se nalaze na hercegovačkom terenu (Prenj, Plasa, Čvrstica, Čabulja) nemaju dosta vode, ali je na planini radi svježine i hladnoće uvijek lakše podnositi sušu nego u nizinskim krajevima. U najgorem slučaju ima preko ljeta snijega u sniježnim jamama, iz kojih stočari vade snijeg, tope ga i sniježnicom napajaju stoku.

Kako je gore navedeno izlazak na planinu počinje početkom mjeseca juna. Hercegovački stočari trebaju obično od svojih sela do planine, na kojoj ljetuju 2—3 dana, u nekim slučajevima i više. Oni putuju sa stokom od starina poznatim stočnim putevima i to samo po danu. Čim padne noć, oni stanu. Ali i noći provode na poznatim i od najstarijih vremena označenim mjestima, koji se zovu *konaci* ili *padališta*. Ti konaci nalaze se obično pored kakvog izvora ili žive vode.

Bosanski stočari ne putuju dugo od svojih sela do planine. Njihova se sela nalaze obično u podnožju same planine, stoga njihov put traje najviše jedan dan.

Planinski pašnjaci, na koje se je izgonila stoka, a i danas se izgoni, razlikuju se prema svom položaju i načinu ispaše na istome. Planine Vranica, Matorac, Ščit, Zec i Bitovnja pripadaju skupini srednje-bosanskih

planina. One se prostiru u srezovima Fojnica, Travnik, Bugojno, Konjic i čine jednu cjelinu po svojoj povezanosti i po svojim osobinama. Vranica je najviša planina srednje Bosne. Sva svih strana ovih planina do visine od 1000 m nižu se ziratne zemlje: oranice, livade i pašnjaci. Iznad 1000 do 1600 m prostiru se velike i bogate šume četinarara. Od 1600 m počinju planinski pašnjaci, koji se šire i nižu jedan do drugoga između visova. Pašnjaci nisu mnogo razdvojeni dubokim uvalama ili koritima planinskih rijeka i potoka, te se slivaju skoro u jednu visoravan.

Jugoistočno od Vranice pruža se Zec planina, koja daje vrlo pitom i ugodan izgled. Do visine od 1600 m razvila se bukova šuma, a iznad te visine šire se pašnjaci i prestaje šuma.

Daleko južno ispod Zec planine nalazi se Bitovnja, koja je mnogo slična Zec planini. Ona pripada najvećim djelom konjičkom srezu, samo svojim sjevernim i sjeveroistočnim obroncima prelazi u srez fojnički, a preko Ivan planine veže se sa planinama sreza sarajevskog. Na planini Vranici nalaze se tri velika pašnjaka, a planina Matorac se računa kao jedan pašnjak podjeljen u više stanova.

Na ove planine srednje Bosne izlaze stočari iz srezova fojničkog, visočkog, zeničkog i bugojanskog. Iz konjičkog sreza izgone stoku samo na planinu Bitovnju i Zec.

Planina Bjelašnica prema jugu i jugozapadu širi se sve do prijedjela rijeke Neretve. Prema jugu graniči sa planinom Visočicom, na istoku preko Hojte veže se sa planinom Treskavicom. Cijela Bjelašnica razdjeljena je u mahale bosanske i hercegovačke, već prema tome kojim su stočarima nastanjeni. Najveći dio planine je bezvodan. Ukoliko ima živih izvora, oni obično presahnu za velikih ljetnih suša. Tada nastaje veoma težak život po stočare i njihova stada. Na sjeveroistočnoj strani nalazi se samo jedan jak i uređen izvor — Stubline, koji je skoro sat hoda udaljen od mahala, a stočari nastanjeni u ovim mahalama napajaju stoku sa ovog izvora. Kada presuše lokve oko mahala, onda stočari moraju po nekoliko sati da gone stoku na Lokavska i Kalajli jezera, te su oni glavna pojilišta stoke za vrijeme sušnog ljeta.

Planina Visočica po svom geografskom položaju pripada hercegovačkim planinama konjičkog sreza. Cjelokupni sklop njezinih lanaca, grebena, prostranih pašnjaka i šuma nalazi se južno od planine Bjelašnice i zapadno od planine Treskavice. Sva je sredina planine bez šume. Iako je Visočica hercegovačka planina, ona nije ni divlja ni kršovita. Nigdje na njoj nema onog divljeg loma i krša kao što ga imaju Treskavica, Prenj ili Plasa. Na Visočici ne vlada oskudica za vodu, jer tu ima mnogobrojnih izvora, koji održavaju stalno vlagu u zemlji i potpomažu obnovu i porast trave. Stoga su pašnjaci po Visočici uvijek svježiji i bujni. Prema prostoru nije velika planina i zaprema 2.500 ha. To je skoro jedna osmina pašnjačkog prostora planine Bjelašnice. Ipak je ona kadra da ishrani preko ljeta oko 20.000 sitne i do 500 glava krupne stoke. Dijeli se na mahale zaposjednute pretežno iz mostarskog i stolačkog sreza, iz predjela Podveležje — visoravan sjeveroistočno od Mostara.

Planina Treskavica nalazi se južno od Sarajeva. Ona ima mnogo grebena sa bujnim pašnjacima, na kojima su stočne ispaše bosanskih sela ispod Treskavice: Trnova, Turova, Tošića i t. d. a zove se Turovska Treskavica ili Pašina planina. Ovdje pasu stoku samo bosanci dok ispaša hercegovačkim stočarima dozvoljena je na naročito označenim grebenima, a zove se Numska Treskavica sa 8 humskih (hercegovačkih) mahala, boravi preko ljeta 45—50.000 ovaca.

Planina Zelengora proteže se u fočanskom i gatačkom srezu i obuhvata veliki kompleks kosanica, pašnjaka i šuma, a također obiluje mnogim živim vodama, izvorima i potocima. Posmatrana sa čisto planinskog i prirodnjačkog gledišta ona je svakako najljepša planina među bosanskim planinama. Zbog svojih prostranih prirodnih pašnjaka Zelengora daje hercegovačkim stočarima — Humnjacima i Ridinjanjima sigurno vrelo ishrane preko cijelog ljeta za svu njihovu stoku. Cijela Zelengora razdijeljena je u tri pojasa, a prostire se od Leleća i Kalinovika i sa juga i jugoistoka od Cemerna do Jabuke sa visinama do 1.600 m. Zelengora je vrlo karakteristična zbog humusa dubokog preko 1 metar, a sadrži najbolje vrste trava i djeteline, pa se s njih dobiva prvoklasno sijeno.

Treći pojas čine planinski pašnjaci na visinama od 1500 metara — 1800 m i to sa zapada Kladovo polje, sa istoka Tovarnica, a u sredini i prema sjeveru pašnjaci Zelengore.

Zelengorske i Kladovopoljske katune drže u glavnom Humnjaci, stočari iz stolačkog i ljubinskog sreza, dok Tovarničke katune drže samo Rudinjani, t.j. stočari iz sreza bilečkog. Oni drže u glavnom ovde poznatu HUDINJAČKU OVCU, koja se nalazi u predjelima južne ili donje Hercegovine, a naročito u srezovima stolačkom i ljubinskom. Osim humnjačke ovce Hercegovina ima i planinsku ovcu, koja se nalazi u srezovima gatačkom, nevesinjskom i bilečkom. Ova ovca nije tako krupna kao planinska ovca srednje Bosne (naročito kupreška i privorska) ali je ipak krupnija nego stolačka.

Važno je napomenuti još i to da se skoro svi pašnjaci nalaze u dosta teškom položaju, treba što prije pristupiti izgradnji pristupnih puteva, vodopojilišta i t. d. Popravak puteva, koji služe za izgon stoke, prenos hrane stočarima. To su putevi, koji idu iz pojedinih mahala do planinskih pašnjaka, jer stoka radi loših komunikacija prilikom dogona i odgona uveliko strada, a snabdjevanje hrane, stočne hrane konjima, posve je nemoguće i neprolazno.

Poznati su zahtjevi Narodnog odbora sreza mostarskog u kojem traže preko 7,000.000 dinara za investicije najnužnijih uređenja planinskih pašnjaka i to: na Maloj Čvrnsnici, Velikoj Čvrnsnici, Prenj, Gruca, Velež, Čabulja, pošto ovi pašnjaci nisu uređeni, pa su prisiljeni seljaci da izgone stoku na mnogo dalje pašnjake Bjelašnicu, Lovnicu, Visočicu sreza konini radi svježine i hladnoće uvijek lakše podnositi sušu nego u nizinskim njičkom i kalinovičkom.

Narodni odbor sreza Konjic za uređenje planinskog pašnjaka Lovnica.

Narodni odbor sreza Kalinovik za uređenje planinskog pašnjaka Kladovo polje.

Narodni odbor sreza Duvno za uređenje planinskog pašnjaka Ljubuša.

Napominjem, da bi sve investicije trebalo utrošiti za izgradnju prilaznih puteva, mostova, kao i pojilišta za stoku.

Svakako treba napomenuti da još uvijek postoji važan spor za iskorišćenje planinskih pašnjaka BUNARI — srez Duvno od strane stočara sreza ljubušskog, zatim dogon i ispaša stoke hercegovačkih stočara na Treskavici i Bjelašnici, gdje dolazi do razmirica između stočara Narodnog odbora opštine Umoljani i Humnjaka.

Poželjno je da se donošenjem zakonskih propisa o upotrebi planinskih pašnjaka na teritoriji NR BiH riješe teški problemi i međusobne nesuglasice pojedinih stočarskih predjela, koje, kako sam gore naveo, datiraju još od više stoljeća, da bi se ovo vrlo važno pitanje konačno skinulo sa dnevnog reda.